

ГОТИЧНА ПОВІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ «НА ЗЛАМІ ВІКУ» (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ АНДРІЯ ЧАЙКОВСЬКОГО «КОЗАЦЬКА ПОМСТА» ТА ГРИГОРІЯ МАЧТЕТА «ЗАКЛЯТИЙ КОЗАК»)

І. В. Стецька

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76015, Україна;
e-mail: iryna.stetska@pnu.edu.ua*

***Мета.** Статтю присвячено детальному аналізу творів Андрія Чайковського «Козацька помста» та Григорія Мачтета «Заклятий козак» крізь призму готичної поетики. Авторка виокремлює та систематизує комплекс елементів готичної парадигми у відповідних текстах письменників; встановлює, що в системі координат національного варіанта літературної готики, крім наявності демонологічних персонажів, у повістях важливу роль відіграє й міфологізований образ козака-характерника; простежує трансформацію окремих художніх деталей загальноєвропейського інваріанта готичної поетики на українському ґрунті.*

Метою статті є висвітлення особливостей готичної поетики та її трансформації у повістях Андрія Чайковського «Козацька помста» та Григорія Мачтета «Заклятий козак».

***Дослідницька методика.** У статті застосовано низку методів, які дають можливість висвітлити порушені проблеми, зокрема використання типологічного методу дало можливість систематизувати релевантні особливості готичної поетики в аналізованих творах; психоаналітичного – дослідити функціональне навантаження оніричних мотивів літературної готики та експлікувати танатологічні елементи образно-сюжетного рівня в готичній повісті; міфопоетичного – виокремити та охарактеризувати роль міфологічного образу в готичній системі координат; структуралістського – розглянути готичну жанрову систему як цілісну структуру, де кожен елемент визначає специфіку цієї структури; інтертекстуального – простежити застосування численних алюзій на відповідні фольклорні мотиви.*

***Результати.** У статті досліджено трансформацію окремих ознак готичної поетики світового інваріанта літературної готики на матеріалі творів Андрія Чайковського «Козацька помста» та Григорія Мачтета «Заклятий козак», а також виявлено низку особливостей, притаманних власне національному варіанту готичного жанру, серед*

яких, зокрема, імпліцитний натуралізм, міфологізм, контамінація фантасмагорії та онірики, редуція категорії жаху, іронічне світосприйняття.

Наукова новизна. У статті вперше виконано всебічний аналіз повістей Андрія Чайковського «Козацька помста» та Григорія Мачтета «Заклятий козак» крізь призму готичної поетики, а також схематично здійснено теоретичне узагальнення атрибутів готичної поетики та їх модифікацій в українській літературі у порівнянні зі світовою.

Практичне значення. Стаття може бути використана в процесі вивчення літературної готики як жанрового різновиду, дослідження еволюції її поетики в різні періоди, а також для комплексного аналізу готики як мистецького явища. Наукові результати дослідження можуть використовуватися студентами у написанні курсових та кваліфікаційних робіт.

Ключові слова: літературна готика, таємничість, страх, напружене очікування, фольклоризм, імпліцитний натуралізм, елементи готики, оніричні мотиви, українська готична проза.

Проблема літературної готики досі належить до малодосліджених в українському літературознавстві. Бо, хоч звернення до таємничих, незбагнених, а особливо непояснених, тем завжди привертало увагу, магнетично зацікавлювало, хвилювало своєю надзвичайністю та моторошністю читача, все ж емпірична наука зазвичай скептично ставилася до різного роду езотеричних знань. Однак все ж таки, в процесі тривалої еволюції літературна готика скристалізувала комплекс жанрово-своєрідних рис та поетикальних констант, акумулювавши широкий діапазон притаманних тільки їй ознак, тем і мотивів, серед яких боротьба сакрального й інфернального, міфологізм, жах, таємничість, suspense, відповідна кольористика, тематико-мотивний та образний рівні.

Аналіз української готичної прози другої половини XIX – початку XX століття дозволив установити, що готичний жанр найбільшого розквіту зазнав на сторінках малої прози, що також було зумовлено й сприятливою для її розвитку атмосферою доби романтизму. Однак слід зауважити, що як елементи, так і константи готичної поетики проявилися не лише у малій прозі, але й у повістях. Свідченням цього є повісті Андрія Чайковського «Козацька помста» та Григорія Мачтета «Заклятий козак».

У повісті Андрія Чайковського «Козацька помста» елементи готичної поетики імпліцитно детерміновані вже самим заголовком твору, оскільки мотив помсти, як уже зазначалося, – є одним із ключових у літературній готичці. Однак помста Карпа Кожушенка панові Овруцькому за смерть батьків базується на козацьких поняттях честі, гідності, благородства і відваги. Карпо викрадає п'ятилітнього сина пана Овруцького і віддає його старому козакові-характернику, котрий виховує малого в ко-

зацькому дусі, прищеплюючи любов до простого народу та ненависть до панів. Згодом із колишнього панича Стася зробився відважний козак Остап, котрий пліч-о-пліч із Кожушенком мстить старому панові Овруцькому за визискування і знущання з простого народу. Відтак, Кожушенко виконує свою обіцянку, дану панові Овруцькому про те, що його помста «...буде не людська, а диявольська» [2, с. 311].

Прикметно, що вже з перших сторінок повісті ретранслюється готична семантика через апелювання до фольклорного дискурсу, а саме мотиву закопаних скарбів, а також – образ занедбаного замку, нечистої сили, моторошного минулого, що є цілком закономірним для готичної поетики. Ось як це відображено в тексті твору: «Замок оточений високим муром та глибоким ровом... Оповідать, що zostались там ще глибокі темні муровані льохи, а в них скарби заховані, та ніхто б не зважився їх шукати, бо пильнує їх якась нечиста сила» [2, с. 299].

Фольклорний мотив захованих чи закопаних скарбів є досить популярним в українській літературній готичі. На наш погляд, це зумовлено імпліцитною актуалізацією готичної категорії таємничості, яка, власне, й продукує страх та напружене очікування розв'язки.

Варто зауважити, що не останнє місце серед готичної образності в українській літературі займають так звані «негативні місця», або ж «темні місця», тобто території із негативною енергетикою. До них зараховують перехрестя, оскільки вважається, що саме перетин доріг відьми часто використовують у своїх численних чорних ритуалах (зрештою, рудименти цих вірувань відображені у казках, що вкотре доводить зв'язок літературної готики і фольклору); мости, оскільки вони з'єднують два протилежні береги, тому часто їх уважають ще й символом об'єднання паралельних світів, своєрідним переходом між світом живих і мертвих. Існує навіть повір'я, що численні самогубства пов'язані з мостами через присутність по них потойбічних сил; зруйновані будинки, занедбані будівлі (оскільки вони зберігають енергетику своїх попередніх мешканців); кладовища (оскільки вважаються царством мертвих).

В аналізованому творі А. Чайковського таким «темним місцем» постає занедбаний та напівзруйнований замок старого пана Овруцького, який за життя останнього був пристанищем катувань і знущань над простолюдом: «Красноставчане обминають з острахом те місце, поросле бур'яном і терниною, а кому вже пильна потреба туди переходити, то хреститься хоч би й удень. Є такі люди в Красноставцях, що чули в своїй замковій руїні серед бурхливої ночі пекельні стогони; крики та зойки, начеб кого мучили. Говорять, що це душі замучених людей так голосять, та хіба що не за собою, а за тим паном, що тут у давнину жив та людей катував» [2, с. 299].

Відтак, шляхтич Станіслав Овруцький є уособленням садизму та людської ненависті й водночас ретранслятором готичного образу лихо-

дія: «Нас покарали по-звірськи. Трьох людей настромили на кіл, другим позрубували голови – ну, а не було такого, хто б не набрав київ аж до крові» [2, с. 307].

Готичності образу пана Овруцького надає особлива риса його характеру: «У його така вдача була, що чим більше лютував, тим більше сміявся. Катовані люди стогнуть плачуть, кричать з болю, а він регочеться. І той його регіт страшний був, чортячий. Від його кров у жилах застигла. А при тім його очі вогнем сиплють, а рот кривиться, мов у сатани» [2, с. 309]. Відтак, за допомогою контрасту й відповідних антиномій, реконструюється готичний образ патологічного типу, який, своєю чергою, актуалізує всі складники готичного комплексу (таємничість – напружене очікування – страх).

Цікаво, що в аналізованій повісті А. Чайковського жертвою садизму й жорстокості пана Овруцького постає не лише узагальнений образ українського народу, але і його дружина, котру, на відміну від пана, селяни дуже любили і навіть уважали її святою: «Пані дуже добра людина, заступається за народ. Та пан її мучить, знущається, кажуть, навіть б'є. Тяжко їй сердешній... Коли пана нема вдома, вона по селу ходить, заходить до наших хаток, людям помагає, чим може. Та все плаче, небога, та людей просить, щоб її дитини не проклинали. А вони її всі страх люблять, янголом звать. То справді янгол» [2, с. 312]. Як бачимо, пані Овруцька постає антиподом свого чоловіка і водночас жертвою його садизму, що закінчується, власне, її вбивством: «Пан Овруцький тільки зареготався та скривив лице, мов сатана. Він прискочив до жінки й штовхнув її з усієї сили кулаком у груди... Вона лиш два рази дихнула й нежива стала» [2, с. 321].

Варто наголосити ще й на таких готичних мотивах аналізованого твору, як мотиви прокляття («Пішла проклята слава про пана Овруцького, прозвали його скаженим псом» [2, с. 322]); спокути (викрадення сина пані слушно вважала покаранням за гріхи його батька); переслідування («І знову почалася кривава робота серед стогону, крику й прокльонів» [2, с. 321]) й утечі (від жорстокого нелюда пана Овруцького). Крізь призмю імпліцитного натуралізму й у виразній готичній тональності постають і описи людських страждань та катувань: «В якому селі було зловлять запорожців або гайдамаків, ціле село нищили, палили, людей мордували, не розбираючи, старий чи молодий... Після кожного такого походу вертався до свого замку пан Овруцький з добичею. Привозив кожного разу по кільканадцять пов'язаних «харцизів», щоб погратись, потішитися їх страшними муками. Після такого походу чути було на замку страшні стогони мордованих людей, а кров козацька потоками плила по замковому подвір'ю» [2, с. 322].

Слід звернути увагу й на використання у творі «Козацька помста» готичного мотиву виловлювання відьом: «Ось недавно загадали пани

собі на втіху топити в ставі відьом. Ловили по селу молодниць і старих баб та кидали в воду: котра не втопилася, то видно, що відьма, бо їй чортяка помагає. Таку вбивали» [2, с. 351].

У системі координат національного варіанта літературної готики, крім наявності демонологічних персонажів, важливу роль відіграє й міфологізований образ козака-характерника. Вважають, що сама назва найбільш імовірно походить від слова «character» у значенні «гравірувати, різати символи, різати руни, вишкрябувати, вибивати, карбувати» [4]. Військові вірили, що наявність «характеру» (замовленого магічним чином папірця) у них під час бою, надіяло їх невразливістю та вправністю. Згодом від лексеми «характер» із значенням замовленого, ритуального предмета, пішло слово «характерник» – людина, що має здатність володіти «характером». Згодом це поняття трансформувалось у будь-який прояв надзвичайних здібностей, які почали називати «характерствами».

Козак-характерник, або ж козак-заморочник, – це міфічний образ чаклуна, віщуна на Запорозькій Січі, який умів ворожити, лікувати поранених, замовляти кулі. За переказами, майже всі козацькі гетьмани та кошові отамани були характерниками. Серед них Іван Сірко, Северин Наливайко, Максим Кривоніс, Іван Богун. Важливо, що останніх двох позитивно згадує у своїх розповідях Охрім Неситий – старий запорожець-характерник – один із ключових образів повісті А. Чайковського «Козацька помста».

На думку селян, Охрім «...з нечистою силою накладає. Він, кажуть, кого хоче, то в камінь оберне, або в скотину яку-небудь. Страшна в його сила. Кажуть, що вовки до нього приходять та руку йому лижуть, мов пси...» [2, с. 325].

Цілком в готичному стилі сприймається й наявність у старого Охріма чорного kota. Однак сам персонаж пояснює присутність тваринки цілком раціоналістично: «...в мене кіт чорний є, а се вже, кажуть, не-премінно чорт. Kота я мушу держати, бо мишва всю мізерію б мені рознесла. А чорний кіт краший, ніж білий, бо вночі його миш не добача» [2, с. 338].

Досить неоднозначними, на межі сну й реальності, є розмови старого Охріма із покійними побратимами, що, своєю чергою, активують готичний часопростір, а саме – зміщення зовнішнього і внутрішнього хронотопів: «Вийду сюди вночі, сяду під оцею черешнею, молитву читаю, а далі задумаюся і бачу всіх моїх товаришів, бачу й незабутнього полковника Кривоноса, розмовляю з ним, радію, молодію. Нераз триває так, поки півень не заспіває, а тоді я з сну прокидаюся та й засипаю вже навсправжки. З тими привидами я дуже щасливий, мені від того літ убиває...» [2, с. 339].

Присутній у творі й преромантичний пейзаж, а саме – опис ночі, який в готичній площині слугує контрастом до зображуваних жорстокостей твору: «Було се одної літньої ночі. Місяць уже запав, блищали тільки на блакитному небі ясні зорі, неначе хто дукати розсипав. Надворі було тихо, навіть вітрець не дув. Навіть нічна птиця заснула» [2, с. 300]; «Ніч була прегарна. На блакитному небі світив великий місяць. Усюди було тихо, лиш соловейко в садку аж заходився, так виспівував. В повітрі пахло від розквітлої садовини, що, мов снігом, вкрилася білим цвітом. Деревки кидали дивовижні тіні на мураву... Чарівна українська ніч!» [2, с. 327].

Отже, у творі Андрія Чайковського «Козацька помста» простежуються окремі константи готичного жанру, що, своєю чергою, дозволяє його дефініціювати як *героїчну* повість з елементами літературної готики.

У повісті Григорія Мачтета «Заклятий козак» готична площина конструється насамперед крізь призму центрального образу козака-характерника Петра Перерубенка, а саме – завдяки описам численних моторошних сцен переслідування останнього відьмами, мертвяками, його втечі від них, а також присутності мотиву укладання угоди з небіжчиком.

Згідно з переказами, характерники були могутніми чаклунами, котрі володіли надзвичайними здібностями: вмінням зупиняти кров, заговорювати біль, ловити кулі голими руками, ходити по воді та вогню, годинами перебувати під водою, ставати невидимим, гіпнозувати, з'являтися у кількох місцях водночас та викликати панічний жах у ворогів, що спричиняло панічну втечу їх із поля бою. Також такі козаки могли бачити майбутнє, події, що відбувалися за сотні кілометрів в інших краях, впливали на свідомість людей, неживу природу, лікували смертельні рани (навіть підіймали на ноги мертвих!), знаходили скарби, виходили сухими з води [4].

Аналізований твір розпочинається цілком у дусі національної готики: у експозиції наявний образ оповідача, котрий, власне, і розповідає про пригоди свого померлого прадіда, який, на його думку, був характерником: «...А про те краще от ви самі послухайте, що розказував небіжчик на Святвечір...» [2, с. 247].

Цікаво, що динамічність і гостросюжетність твору «забезпечує» мрія Перерубенка про те, щоб «... йому в яку-небудь таку халепу вскочить, щоб про його сам гетьман довідався» [2, с. 248], а готичну систему координат повісті конструює типовий мотив – укладання угоди з мертвяком (заради здійснення згаданої заповітної мрії). Однак характерно, що саме прагнення такої угоди у Перерубенка марковане іронією і навіть гумором, що редукує готичну категорію страху та зменшує психологічне напруження реципієнта: «За це саме... я б йому, куцоному, ні в чому не одмовив би; душі своєї, звичайно, я не оддав би, бо душа у мене козацька, нечистий до неї і підступити не сміє, ну, а послугу йому всяку зробив би!...» [2, с. 248].

Заслуговує уваги й епізод опису бурі після угоди («буря на вулиці піднялась, світ Божий порохом застилає, верби до самої землі нахиляються...» [2, с. 248]) й наявність фольклорних мотивів пояснення такого стану природи («Бач, як розходився нечистий, мабуть, із відьмою женихається, не інакше» [2, с. 249]). Згідно з народними повір'ями, буря здійснюється, коли людина чинить самогубство через повішання або ж коли чорт із відьмою одружується. Як бачимо, національний варіант готичного жанру постійно супроводжують фольклорні вкраплення, що, власне, й забезпечує колоритність нашої літературної готики.

Варто акцентувати увагу й на наявності у творі «темних», «нечистих» місць (про це йшлося вище). До них належить балка, де Перерубенко вирішив заночувати («Ой світить місяць, світить ясний, – увесь світ мріє під його журливим промінням; тільки в балку глибоку не хоче заглянути білолиций, того й окриває її такий морок. Недобре, видно, місце, бо заказано воно Господом місяцю зазирати туди, де недобре коїться...» [2, с. 259]), а також загадкова корчма, біля якої, власне, й відбувається укладання угоди з небіжчиком і розпочинається переслідування Петра відьмами. Тяжку, негативну енергетику диявольського місця відчуває й головний герой з побратимом («...не в добре, здається, місце ми попали з тобою... Йй же богу, не в добре...» [2, с. 263]; «Дивується дід, і самому йому здається, що й справді недобре воно місце, та нічого не зробиш: треба козацького слова додержати» [2, с. 263]).

Присутній в аналізованому творі й прийом метаморфози. Він проявляється внаслідок дії магії, якою володіють представники нечистої сили. Дослідниця М. Качмар слушно зазначає, що «серед значної кількості демонічних персонажів мотив метаморфози найбільш поширений у зразках народної прози про відьом, вовкулаків, чорта, упирів, страхів» [3, с. 16]. Проводить літературознавиця і компаративне зіставлення цього прийому у різних жанрах: «якщо у легендах метаморфозу трактовано здебільшого як покарання, наслане вищою силою, за вчинений гріх (порушення певної етичної чи звичаєвої норми), то в демонологічних оповіданнях переміна зумовлена незвичайним характером її суб'єктів і є, як правило, самоперетворенням із певною метою» [3, с. 16].

Реалізація мотиву метаморфози, за В. Гнатюком, полягає передусім у тому, що «вони самі [відьми – І. С.] можуть прибирати постаті різних звірів або й неодушевлених предметів та іншим ті постаті накидати» [1, с. 195].

В аналізованій повісті окремі персонажі також наділені такою властивістю: старий Фазіль-Ахмет – перший візир хана Селім-Гірея – був відьмаком, який підло і хитро зраджував свого покровителя. У кульмінаційний момент, а саме – під час викриття цієї зради, не стало «ніде й сліду старого чаклуна: хто каже, що бачив, як чорний пес крізь натовп шмигнув, та й зник; хто знову божиться, що бачив, як чорна птиця, начебто ворон, знялась та й полетіла» [2, с. 293].

У народній культурі образ собаки носить амбівалентний характер. «Собака, за народними повір'ями, може бачити духів, демонів і все те, що приховано від очей смертної людини. Ототожнення цієї тварини з нечистою силою зумовлено її зв'язком із вовком (хтонічною істотою) та уявленнями про собаку як образ душі покійного» [3, с. 17]. На думку В. Клінкера, «такі собаки-душі у давнину перетворюються на собак-демонів, які в християнському світі ототожнювалися переважно із чортом» [цит. за: 3, с. 17].

Варто звернути увагу й на колір собаки, оскільки саме наявність чорного кольору й репрезентує приналежність тварини до нечистої сили. Як уже зазначалося, чорний колір є характерним у змалюванні зовнішності багатьох демонічних істот, зокрема чорта.

Що ж стосується символіки ворона, то в українській фольклорній традиції він наділений винятково негативною семантикою, оскільки вважається символом загибелі. До того ж, побутує думка, що крук – це перевтілений чорт, котрий робить людям шкоду. Тому часто наші предки, почувши голос ворона, спльовували через ліве плече з метою відігнати нечистого.

Цікавим і водночас типовим для готичної образності постає перевтілення відьми. Перед укладанням угоди з мертвяком, метою якої було розлучення небіжчика з жінкою, Петро Перерубенко споглядає невимовну вроду останньої: «Такої дивної краси ще не бачили його очі; та й не чув він, щоб така краса могла бути на світі, бо, здавалось йому, і дивитись страшно було на красуню!.. Весь тремтів він, дивлячись на довгі, до самої долівки, густі чорні коси, на біле чоло, наче вирізане із слонової кости, на тонкі, як шнурочки, брови і довгі вії» [2, с. 261]. Однак згодом «і глянути було страшно, в яке страховисько перекинулась колишня красуня, котра все чарувала непереможними чарами своєї краси! Лице все посиніло, беззубий рот зовсім провалився і підборіддя майже зійшлося із карлючкуватим носом; вуха витягнулись, як у кажана, а рідкі пасма сивого пожевклого волосся висіли, як шерсть на старій волохатій козі» [2, с. 261].

Опісля того, як відьма закохалася в Перерубенка, мертвяк здобуває омріяний спокій і дякує Петрові за звільнення від відьомських чар, оскільки навіть домовина не могла його вирятувати від закляття («навіть з могили викликала вона мене для своєї утіхи» [2, с. 270]).

Прикметно, що мотиви оживлення відьмою мертвяка, прикликання покійного та прохання небіжчика про допомогу є типовими для готичного жанру та успішно реалізуються на сторінках повісті Г. Мачтета.

Готичну площину твору реконструюють і наявність епізодів на кшталт «...давно вже струхлий хрест лежить біля темної розритої могили, тут же б'ється в судорогах страшна, вся синя, стара-престара відьма, а поруч його стоїть знайомий вже йому козак в коштовному жупані, та – не козак, а мертвяк, – і дивиться на його крізь опущені вії мертвими

очима своїми» [2, с. 269]; чи: «Застогнав мертвяк, і так застогнав, знявши до місяця руки, що і все навколо застогнало; навіть зотлівший хрест здригнувся від того стогону!» [2, с. 270].

Як уже зазначалося, важливе функціональне навантаження в літературній готиці має образ хреста як символу смерті, вічного життя, оберега від злих сил. Актуалізація цього образу простежується і в повісті «Заклятий козак». Однак для підсилення готичного ефекту *suspense* та увиразнення категорії страху зазначений образ у творі Г. Мачтета набуває не тільки негативної семантики, але й персоніфікується, актуалізуючи готичну атмосферу містицизму.

Варто наголосити, що готичне асоціативно-образне поле тексту конструє категорія страху в антуражі національного колориту, а саме – через втілення категорії комічного у творі. Гумор, на наш погляд, дещо редукує категорію страху. Ось як це відображено в тексті повісті: «Приголуб собі, – каже, – бабусю, дідька лисого, то й буде тобі пара... Та тільки, – каже, – дивись, щоб місяця не було на ту пору, а то ще й чорта перелякаєш» [2, с. 271]; «Схаменися, відьмо! – розсердився прадід. – Та тобі, – каже, – тільки на городі горобців лякати, а не з козаком женихатися! Ще розсиплешся!...» [2, с. 271].

Однак синкретичне поєднання інфернальних образів та мотивів з фольклорними забезпечує «стрибки» психологічної напруги у творі, зриваючи використання елементів комічного та ретранслюючи готичизм повісті Г. Мачтета: «Не до жартів прадідові було, навіть страшно начебто стало: бачить, причепилась нечистая сила, як п'явка... він од неї, а вона, проклята, за ним: так і крутяться круг могили, як кішка з мишеням» [2, с. 271]; «Здригнувся прадід, наче відро води льодової хто вилив на його; зблід він, як смерть, чуб догори піднявся, і чує він серцем, що останні хвилини йому приходять...» [2, с. 274].

Прикметно, що психологізм у повісті симпліфікується за допомогою використання того-таки фольклорного образу півня як символу сонця, світла, воскресіння, оберега від злих сил. Наші предки вірили, що півня боїться сам диявол. Цікавим у цьому творі видається і полісемантичність образу Світла, Добра як антиподу Зла. Образ півня як символу Світла виступає емблематичним вісником божественної волі. Саме спів півня і рятує Петра Перерубенка від неминучої загибелі: «Та спас його Господь: півня розбудив. Як заспівав той півень, так у сердеги одразу наче каменя з душі скотилась» [2, с. 274].

Однак постійне використання у тексті повісті лексем «чорт», «біс», «диявол» (57 разів!) підсилює психологічне напруження від сприйняття твору, структурує його відповідну асоціативно-образну ауру та довершує його готичну цілісність.

На наш погляд, особливої уваги у повісті «Заклятий козак» заслуговує пряме звернення до фольклорного тексту як до оберега від нечис-

тої сили. Так, Петро Перерубенко, сидячи у темниці хана Селім-Гірея в очікуванні страти, випадково чує думу про заклятого Юрка-зрадника уродливого, котрого «з могили відьма викликає, вірно любить, кохає...» [2, с. 290] (є велика вірогідність щодо існування цієї думи, хоч, на жаль, на даний момент автентичний текст її нам не вдалося виявити). Під впливом твору головний герой усвідомлює всю трагічність свого становища («Так це я Юрка заклятого з відьмою розводив!» [2, с. 291]) і звертається до покійного козака за допомогою, а зокрема з вимогою виконання його частини угоди («А ще ж і обіцявся ти, Юрку, оддячити мені за послугу... Гарзд оддячив! Чого ж лежиш ти в своїй домовині?» [2, с. 291]).

Цікаво, що таємничий образ заклятого козака Юрка впродовж усієї повісті антиципаційно ретранслює готичну дійсність твору, однак практично не викликає страху в реципієнта, а радше – співчуття, оскільки небіжчик навіть просить вибачення у Перерубенка за порушення умов договору: «Прости мені, Петре, винен я проти тебе. – Дуже вже прагнув я спокою і не міг втриматись: як визволив ти мене, так одразу і ліг я... Добре, що згадав ти про мене і розбудив мене своїми сльозами» [2, с. 291]. Така поведінкова модель заклятого козака сприяє зменшенню психологічного напруження у творі, однак все ж детермінує готичну конфігурацію повісті у комплексі з синкретичним поєднанням фольклорних вкраплень, інфернальних образів, елементів комічного, прийомів метаморфози та антиципації, а також ефекту таємничості та акумулювання страху як ключових готичних констант.

Отже, в проаналізованих повістях простежується узагальнений образ козака-характерника, котрий при потребі може укласти угоду з дияволом («Заклятий козак» Г. Мачтета) чи помститися за вбивство рідних («Козацька помста» А. Чайковського). Споріднює всі ці твори і архетип дороги, актуалізований готичними семами блукання й переслідування. Відтак, синкретичне поєднання фольклоризму, онірики, відповідного образно-мотивного рівня, емоційно-психологічного ефекту загадковості, таємничості, страху та напруженого очікування забезпечує цілісність та системність національного варіанта літературної готики, що зберігає особливий національний колорит і містить у собі рудименти колективної генетичної пам'яті нашого народу, а тому й продовжує активно й самобутньо розвиватися в українському літературному процесі.

Література

1. Гнатюк В. Деякі уваги над байкою. *Вибрані статті про народну творчість*: на 110-річчя від дня народження. ЗНТШ. Т. 201. Філологічна секція. Нью-Йорк, 1981. С. 185-206.
2. Заклятий козак; упор. та передмова О. Мишанича. К.: АТ «Обереги», 1994. 544 с.

3. Качмар М. Метаморфоза в українських демонологічних оповіданнях. *Міфологія і Фольклор*. 2012. № 2-3. С. 16-24.
4. Козак-характерник [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Лімборський І. Західноєвропейський готичний роман і українська література / І.Лімборський // *Всесвіт*. – 1998. – № 5-6. – С. 157-162.
6. Пономарьов А. Царина народної уяви та її класичні розробки / А. Пономарьов // *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. – К.: Либідь, 1991. – 640 с.
7. Словник давньоукраїнської міфології / за ред. С. Плачинди. – К.: Укр. письменник, 1993. – 63 с.
8. Українська минушина: Ілюстрований етнографічний словник. – 2-е вид. – А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.

**GOTHIC STORY IN THE UKRAINIAN LITERARY PROCESS
"AT THE TURN OF THE CENTURY" (BASED ON THE CREATIVE
WORKS BY ANDRII CHAIKOVSKYI "COSSACK REVENGE"
AND HRYHORII MACHTET "THE CURSED COSSACK")**

I. V. Stetska

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, 76015, Ukraine;
e-mail: iryana.stetska@pnu.edu.ua*

Purpose. *The article is devoted to a detailed analysis of Andriy Tchaikovsky's "Cossack Revenge" and Hryhoriy Machtet's "Sworn Cossack" through the prism of Gothic poetics. The author singles out and systematizes a set of elements of the Gothic paradigm in the respective texts of the writers; establishes that in the coordinate system of the national variant of literary Gothic, in addition to the presence of demonological characters, the mythologized image of the Cossack-character plays an important role in the stories; traces the transformation of individual artistic details of the pan-European invariant of Gothic poetics on Ukrainian soil.*

The purpose of the article is to highlight the peculiarities of gothic poetics and its transformation in the novels by Andriy Tchaikovsky "Cossack Revenge" and Hryhoriy Machtet "The Sworn Cossack".

Research methodology. *The article applies a number of methods that make it possible to highlight the problems raised, in particular, the use of the typological method made it possible to systematize the relevant features of gothic poetics in the analyzed works; psychoanalytic – to study the functional load of oniric motifs of literary gothic and to explicate the thanatological*

elements of the figurative and plot level in the gothic story; mythopoetic – to single out and characterize the role of the mythological image in the gothic coordinate system; structuralist – to consider the gothic genre system as an integral structure, where each element determines the specifics of this structure; intertextual – to trace the use of numerous allusions to the relevant folklore motifs.

Results. *The article investigates the transformation of certain features of the gothic poetics of the world invariant of literary gothic on the material of the works of Andriy Tchaikovsky "Cossack revenge" and Hryhoriy Machtet "Sworn Cossack", and also reveals a number of features inherent in the national variant of the gothic genre, including, in particular, implicit naturalism, mythology, contamination of phantasmagoria and onyric, reduction of the category of horror, ironic worldview.*

Scientific novelty. *The article is the first comprehensive analysis of Andriy Tchaikovsky's novels "Cossack revenge" and Hryhoriy Machtet's "The sworn Cossack" through the prism of gothic poetics, as well as a schematic generalization of the attributes of gothic poetics and their modifications in Ukrainian literature in comparison with the world literature.*

Practical significance. *The article can be used in the process of studying literary Gothic as a genre variety, the study of the evolution of its poetics in different periods, as well as for a comprehensive analysis of Gothic as an artistic phenomenon. Scientific results of the research can be used by students in writing term papers and qualification works.*

Keywords: *Gothic literature, mystery, fear, suspense, folklorism, implicit naturalism, gothic elements, oneiros motives, Ukrainian Gothic prose.*